

Usits rumantschs

Die Romanen kennen viele alte Bräuche und Sitten heidnischer, römischer und christlicher Herkunft. Dieses Brauchtum wird grösstenteils noch heute in den verschiedenen romanischen Dörfern und Talschaften gepflegt. Unten sollen einige der wichtigsten und bekanntesten Bräuche vorgestellt werden.

Il Rumantschs enconuschan blers usits vegls da derivanza pajaua, romana e cristiana. Quests usits han savens in senn pli profund e vegnan pratitgads per gronda part anc oz en las differentas valladas rumantschas. Nus preschentan qua sutvart insaquants dals usits ils pli impurtants.

BAVANIA/BUANIA

Festa da la giuventetgna en Engiadina bassa ed en Surselva. Ad Ardez ha lieu anc oz a Bavania il «bal da la schocca cotschna». Il suentermezdi dals 6 da schaner tiran las mattas la sort per eruir lur «marus». Las surpraisas èn savens grondas, ma las giuvnas acceptan il destin. Vers saira fan las mattas ina visita a lur marus per far a savair a quel il resultat da la sort. Ellas al lian in bindel cotschen enturn il culiez. Quest bindel oblighescha il giuvenot da sautar cun la marusa durant la saira da Bavania.

CHALANDAMARZ/CALONDA MARS

Festa populara dals uffants da l'Engiadina, da la Val Müstair, da la Bergiaglia, dal Puschlav e dal Surmeir. Il Chalandamarz vegn festegià il 1. da mars. Tenor il chalendar roman era quai l'emprim di da l'onn (Calendae Martii). Ils uffants da scola van quel di cun zam-pugns e stgellas ed ornads cun bellas flurs da palpìri tras las vias e giassas chantond chanzuns da primavaira. La saira è il bal da Chalandamarz. Il til/cortegi da Chalandamarz sumeglia ina chargiada d'alp. Il Dicziunari Rumantsch Grischun attribuescha quest usit a la categoria dals cortegis canerus. Il senn original dal Chalandamarz era tranter auter da svegliar la fertilitad. Ina da las pli bellas represchentaziuns da quest'isanza chattain nus en il cudesch «Uorsin» da Selina Chönz e d'Alois Carigiet.

LA CHARGIADA/CARGADA D'ALP

La Chargiada/cargada d'alp e la schelpcha/scargada èn anc oz en pliras vischnancas ina da las pli bellas festas da la tradiziun purila.

CUMIN, CUMEGN U MASTRALIA

La tradiziun istorica dal Cumin (Surselva), Cumegn (Surmeir) u Mastralia (Engiadina, Val Müstair) è sa mantegnida fin oz en differentas regiuns dal Grischun. Ella vegn però substituida adina dapli tras la votaziun a l'urna. Il cumin il pli original, imposant e solen en il chantun Grischun era senza dubi quel da Mustér che ha gi lieu mintga trais onns l'emprima dumengia da matg (aboli il 2003).

TSCHAIVER/TSCHIEVER

Surtut en regiuns rumantschas catolicas. Il tschavier è ina tradi-

PLEDS

abolir	abschaffen
antruras	einst, früher
ballar	tanzen
bardiagliar	anspannen
Bavania	Dreikönigsfest
Bumaun	Neujahr, Neujahrstag
canerus	lärmig, laut
Chalandamarz	der erste März
chargiada	Alpbestossung
cretta populara	Volksglaube
culiez	Hals
cult da sulegl	Sonnenkult
Cumin	Landsgemeinde
Di da las olmas	Allerseelen
envidar	einladen
enviern	Winter
favrer	Februar
gievgia grassa	Schmutziger Donnerstag
giuvenot	Jüngling
gromma sbattida	Schlagrahm
Hom d'strom	Strohmann
inamurà	verliebt
isanza	Brauch
marusa	Liebste
matg	Mai
mesemna da la tschendra	Aschermittwoch
nozzas	Hochzeit
paintg	Butter
petta	Kuchen
schaner	Januar
stgatschar	verjagen
stgella	Kuhglocke
svegliar	wecken
trair la sort	auslosen
trair schibettas	Scheibenschlagen
tschavier	Fastnacht
votaziun	Abstimmung
zampugn	grosse, runde Kuhglocke

ziun che vegn cultivada speziala-main a Domat. Cun ina cursa da mascaradas – in usit pajau – vegn stgatschà qua l'enviern. Il tschavier da Domat na finescha betg la mesemna da la tschendra, mabain la gievgia. Ils dus puncts culminants èn il «margis bel» e la «gievgia grassa».

HOM D'STROM

Usit fitg vegl a Scuol. L'emprima sonda da favrer vegn ars in um da strom al lieu da dretgira a Scuol. Igl è difficil da dir sch'i sa tracta qua d'in usit per stgatschar l'enviern u d'in usit lià al cult dal sulegl enconuschent en tut il mund.

MATTINADAS A TSCHLIN E RAMOSCH

Festa per giuvens e vegls. Las «Mattinadas» duran trais dis e vegnan celebradas anc adina sco pli baud. Oz han ellas però ina furma pli simpla ed èn adattadas a noss temp. Ils uffants han la prioritad. Ils 2 da schaner van quels tras las vias e giassas cun ina schlitta ornada da bellas flurs da palpìri e rimnan las «mattinadas» (da tuttas sorts biscuits fatgs en chasa). A mezdi vegn mangià, il suentermezdi e la saira ballà. A mesanotg vegnan ils uffants puspè envidads a maisa. Els survegnan gromma sbattida, «fuatscha grassa» (pettas cun paintg) e «grassins» (biscuits cun paintg). Ils 2 da schaner rimnan ils giuvens umens las «mattinadas». Lur festa cun tschaina e bal aveva lieu antruras ils 3 da schaner, oz vegn quella celebrada solitamain la sonda proxima.

MINTINADAS

Tradiziun cultivada en il Surses. Bal da la giuventetgna a l'occaziun d'ina festa da nozzas. La cumpagnia da mats da la vischnanca envida ils spus ed ils nozzadurs ad ina festa speziala.

PROCESSION DALS CONFRARS

Tradiziun dal Di da las olmas liada a la baselgia e cultivada en Surses. Las confraternitads religiusas èn sa mantegnidas fin a l'entschatta dals onns sessanta. Oz sa preschentan ellas be pli a Sur.

SCHLITTEDA/SCHLITTADA

Isanza da la giuventegna engiadinaisa. Derivanza nunenconuschenta. Festa da divertiment senza significaziun istorica. Ina

dumengia da schaner bardiglian ils giuvens umens ils chavals per manar ina giuvna dunna d'ina vischnanca a l'austra. En in'ustaria vegn lura mangià, bavi e ballà. Oz participeschan era pèrs maridads a la «schlittada». Quest usit è d'adventà in'attracziun turistica surtut en Engiadina'ota.

SILVESTER/BUMAUN

Ils Rumantschs enconuschan differentas furmas d'usits da Silvester e da Bumaun. A Tinizong en Surses per exempel vegn festegià ina sort da chant da Son Silvester. Vers mesanotg van gruppas da mats tras las vias e giassas da la vischnanca. Els chantan la chanzun «paclanga» (biscuits da carnava) ed espriman en quest'occaziun giavischs exacts. La damaun da l'entschatta da l'onn (Bumaun) van lura ils medems mats da chas'en chasa per giavischar in bun onn nov.

ILS TRAIS SONTGS RETGS

Usit celebrà a Salouf ed en la Surselva catolica. Enturn Epifania van gruppas da trais Retgs tras las vischnancas e portan chantond la buna nova. En tschertas vischnancas èn questas gruppas d'adventadas pli grondas. La gruppa da Breil ha senza dubi ils costumes ed il stil ils pli originals da tut las gruppas da trais Retgs dal chantun Grischun.

TRER SCHIBETTAS

Usit dals inamurads pratigà a Danis-Tavanasa ed a Dardin. La saira da l'emprima dumengia da la Passiun tiran ils mats ed ils giuvens umens rudellas da lain ardentas (schibettas) d'ina collina situada sur la vischnanca vers il fund da la val. Las schibettas vegnan deditgadas mintgamai ad ina matta u ad ina giuvna. Tenor la cretta populara è il sgol da la rudella in'indicaziun per la relaziun d'amur ch'entschaiva a sa constituir. (Funtauna: Facts&Figures, Lia Rumantscha, Cuira 2004)

Adressa LR

Lia rumantscha
Via da la Plessur 47, 7001 Cuira
telefon 081 258 32 22
fax 081 258 32 23
liarumantscha@rumantsch.ch